

УДК 904(477.7):070

Ігор Лиман

**ГАЗЕТНІ ПУБЛІКАЦІЇ ЯК ДЖЕРЕЛА ЛОКАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ:
ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ТРЬОХТОМНОГО АРХЕОГРАФІЧНОГО
ВИДАННЯ «БЕРДЯНСЬК ОЧИМА КОРЕСПОНДЕНТІВ
“ОДЕСЬКОГО ВІСНИКА”»**

Газетні публікації мають дещо дивну, подвійну природу. З одного боку, їхнє життя дуже нетривале: вже через кілька місяців, тижнів, а то й днів більшість з них втрачає свою актуальність. Адже газети покликані інформувати читачів про новини, висвітлювати питання, які викликають найбільший інтерес читацької аудиторії на даний момент. Те, що ще недавно викликало жваве обговорення, до чого була прикута увага і кореспондентів, і читачів, невдовзі витісняється іншими подіями, відходячи на другий, третій, четвертий план і, нарешті, йде у небуття. Це відбувається сьогодні; подібне спостерігалось і в позаминулому столітті. Звичайно, з певною поправкою на відмінності самих темпів життя, обсягів інформаційних потоків.

З іншого боку, газетні матеріали і через десятки, сотні років після їхнього опублікування викликають неабиякий інтерес. Вони – цінне джерело для вивчення історичного минулого. І, як не дивно, ця цінність великою мірою обумовлюється тією ж специфікою, яка визначає швидке «старіння», втрату актуальності газетних публікацій невдовзі після їхнього виходу в світ. Адже для того, щоб глибше зрозуміти події минулого, дуже важливо побачити їх очима сучасників. Сучасників, які аналізували і описували факти, ще не маючи можливості оцінювати їх «заднім розумом», враховуючи знання про подальшу логіку розгортання подій. Коротка кореспонденція про, здавалось би, незначний факт згодом може виявитись неоціненною для дослідження витоків знакових історичних подій.

Як для професійних істориків, так і для нефаківців, які «просто» цікавляться минулим, дуже важливо побачити це минуле не тільки крізь призму переважно «сухої» інформації архівних справ. І саме газетні публікації надають для цього чудову можливість, містячи у собі оціночні судження, віддзеркалюючи ті чи інші переконання, вподобання, симпатії та антипатії кореспондентів.

Нарешті, сторінки старих газет містять великі масиви інформації про подробиці, які не фіксувались в інших видах джерел, або ж, якщо і фіксувались, то ті, інші, джерела на сьогодні вже є втраченими.

Все сказане вище є справедливим і щодо значення публікацій газети «Одеський Вісник» для реконструкції, або, якщо хочете, відтворення (залежить від того, з яких методологічних позицій підходити) історичного минулого міста Бердянська.

Саме викладення досвіту археографічного опрацювання відповідних матеріалів «Одеського Вісника» і є основною метою цієї статті.

Згідно з існуючою традицією літочислення історії міста Бердянська, «перлина Приазов'я» веде свій початок з 1827 р. Тож неважко підрахувати, що рік 2007 для Бердянська був ювілейним. Не дивно, що ще заздалегідь місто почало готуватись до відзначення своєї 180-ї річниці.

У рамках такої підготовки до мене звернувся голова комісії з освіти та науки Бердянської міської ради. Сутність звернення цілком логічна: мені було запропоновано підготувати пропозиції щодо складання «Цільової програми з наукового дослідження історії міста Бердянська» на 2007 рік.

На той час я вже мав певні напрацювання в царині історичної регіоналістики, археографії, безпосередньо історії Бердянщини. Ще у 2002 р. було створено Бердянське відділення Запорізького наукового товариства ім. Я.П. Новицького. У цьому ж році спільно з І.М. Бастригою видана книжка «Начала истории Бердянска», а з К.О. Бахановим — «Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники». На момент згаданої бесіди з головою комісії з освіти та науки вже знаходився у видавництві оригінал-макет археографічного видання «Бердянська чоловіча гімназія (остання третина ХІХ століття) // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том І», підготовлений разом із В.М. Константиною (у тому ж 2006 році книга була опублікована).

Зрозуміло, що ідея складання цільової програми з наукового дослідження історії Бердянська не могла залишити мене байдужим. Тим більше, що мені були добре відомі кілька комплексів джерел, які просто «напрошувались» на першочергове опрацювання і публікацію. А те, що рік, на який мала складатись програма, — ювілейний, певною мірою було запорукою того, що обіцяні на тиражування книг кошти дійсно будуть виділені.

Серед згаданих джерельних комплексів одними з найбільш значущих, об'ємних та інформативних були саме матеріали найпопулярнішої свого часу на просторах від Молдови до Кавказу регіональної газети «Одеський Вісник», в якій зафіксовано події і факти з історії Бердянська, починаючи з 1827 року. Тобто з того самого року, який традиційно вважається роком заснування Бердянська. Фактично, публікації газети являють собою своєрідну хроніку історії населеного пункту біля Бердянської коси 1820-х — 1890-х рр.

Додаткової актуальності публікації цього джерельного комплексу надавав той факт, що у світі збереглося лише кілька повних (або більш-менш повних) комплектів підшивок цієї газети, і можливості доступу до них є обмеженими. І не лише для бердянців, для яких кожне тривале відвідання Одеси, Санкт-Петербурга чи Москви пов'язане з чималими фінансовими тратами. У тій самій Одесі в обох бібліотеках, де збереглася газета (йдеться про Одеську державну наукову бібліотеку ім. М. Горького і Наукову бібліотеку Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова), робота з матеріалами «Одеського Вісника» дозволяється лише за наявності

спеціального відношення, кожне з яких індивідуально розглядається дирекцією.

Адже інтерес до видання надзвичайно великий не лише з боку дипломованих істориків. На її шпальтах пересічні одесити намагаються знайти інформацію про своїх предків, свої будинки; представники підприємств – про заклади, від яких останні відраховують свою історію... Не кажу вже про чисельних краєзнавців, журналістів, для яких матеріали газети є справжнім скарбом. Не кажу і про студентів, які воліють використати статті «Одеського Вісника» як джерела для підготовки статей, курсових та дипломних робіт.

Така популярність серед сьогоднішніх читачів неминуче негативно впливає на фізичний стан примірників газети. А це, в свою чергу, змушує бібліотеки поступово ще більше обмежувати доступ до раритетного видання. Серед кроків на шляху цього обмеження варто згадати вже кількарічну заборону видавати читачам Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького підшивки газети за 1891–1893 рр. і плановане ще минулого року поширення цієї заборони на ряд підшивок за 1880-і рр. А про можливість копіювати матеріали «Одеського Вісника» тут годі й казати! Не те що газети ХІХ ст., а й будь-які книги, видані до 1945 р., в обох бібліотеках Одеси копіювати суворо заборонено.

Перефразовуючи одного з бердянських кореспондентів одеської газети В.К. Крижанівського, скажу щодо обмеженості доступу до цього періодичного видання: «Пишу це, бо сам був свідком подій». Адже до публікацій «Одеського Вісника» я звертався (саме в Одесі) і при підготовці книг про того самого «бердянського літописця» Василя Костянтиновича Крижанівського, і про Бердянську чоловічу гімназію останньої третини ХІХ століття. Причому не обмежуючись переписуванням лише тих статей, які безпосередньо стосувались тематики і хронологічних меж вищезгаданих книг. Упродовж кількох років самому та разом з В.М. Константіною довелось здійснити з півдюрини відряджень до Одеси, аби опрацювати публікації «Одеського Вісника» за кілька десятиліть.

Такі витрати часу і енергії (не кажучи вже про витрату на відрядження університетських коштів), а також перспектива принаймні не менших витрат довгий час охолоджували запал здійснити проект завершення проведення суцільної евристики матеріалів «Одеського Вісника» і систематизації та видання тих з них, які стосуються історії Бердянська. Але головне, що для натхнення потрібна була зацікавленість з боку самого міста, як то кажуть, «message», що ідея видання наукових досліджень і археографічних праць з історії Бердянська реально, а не декларативно, цікавить не лише професійного історика, але і місцеву владу. Тим більше, що за прикладом такої зацікавленості далеко ходити не доводилось: саме щира підтримка ректора В.В. Крижка дала і натхнення, і змогу підготувати й видати перший том матеріалів з історії Бердянського державного педагогічного університету.

За такий «message» і було сприйняте звернення голови комісії з освіти та науки Бердянської міської ради. Відповідні пропозиції щодо цільової програми були підготовлені, і Борис Якович сказав сакраментальну фразу, що це – справа честі міста, і додав: «Ви сміливо працюйте, а гроші ми знайдемо».

Не чекаючи виділення таких коштів і початку року, на який складалась «Цільова програма з наукового дослідження історії міста Бердянська», була розпочата реалізація наміченого. Поки що, як і раніше, при фінансуванні університетом. До проекту був залучений такий, що подає надії, студент-історик Андрій Піменов. Вже на початку осені він два тижні пропрацював в одеській бібліотеці. Але при напруженій роботі (пізніше і самі бібліотечні працівники, і знайомі мені читачі висловлювали захват усидливістю молодого науковця) Андрію вдалося опрацювати газетні підшивки лише за п'ять років. При таких темпах проект «обіцяв» розтягнутись надовго.

Аж тут з'явилась чудова можливість зробити «прорив», заощадивши масу часу та зусиль. Ця «можливість» з'явилась в особі професора Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова О.А. Бачинської. Досліджуючи історію Південної України, ми з В.М. Константіною вже кілька років були знайомі з Оленою Анатоліївною, неодноразово зустрічались з нею на захистах дисертацій і наукових конференціях. І ось, дізнавшись про наш проект і про складності в його реалізації, пані Олена пообіцяла спробувати скористатись своїм тривалим партнерством з Науковою бібліотекою свого університету у написанні книжок і отримати дозвіл на фотографування всіх потрібних нам публікацій «Одеського Вісника».

Сказано – зроблено. І керівництво Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова люб'язно пішло нам назустріч, зробивши жаданий виняток і давши потрібний дозвіл. Залишалось тільки перегорнути кожну сторінку ще не опрацьованих підшивок газет і відмітити номери, в яких містилась інформація про Бердянськ.

А далі – справа техніки. І в прямому, і в переносному сенсі. Озброївшись університетськими цифровим фотоапаратом і ноутбуком, ми впродовж чотирьох днів зробили більше тисячі знімків. При цьому залишалось лише співчувати і дякувати тендітним дівчатам-співробітницям бібліотеки, яким доводилось носити з віддалених сховищ десятки товстенних газетних підшивок (порядок є порядок – до службових приміщень читачам, навіть для надання допомоги в перенесенні літератури, входити забороняється). При цьому треба було бачити, з яким пієтетом, трепетом ставилась до кожної сторінки раритетної газети завідувач сектором відділу рідкісних книжок та рукописів бібліотеки Інна Вікторівна Пігулевська, якій була доручена місія допомагати нам у фотографуванні.

Звичайно, оскільки підшивки «Одеського Вісника» за кілька років у Науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова відсутні, мені з Андрієм Піменовим довелось таки попереписувати відповідні

статті у відділі рідкісних видань та рукописів Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького.

Далі – майже півроку копіткої роботи з опрацювання привезених із Одеси матеріалів. В рутинному «чорновому» комп'ютерному наборі тексту крім мене, В.М. Константинової і А.М. Піменова взяли участь ще кілька студентів БДПУ. Після цього я вже сам звіряв кожне набране слово з газетним текстом. Так що всі можливі огріхи повністю лежать на моїй совісті.

Щодо самої передачі текстів, зазначу, що матеріали подано мовою оригіналу. Пунктуація наближена до норм сучасного правопису. Збережені орфографія та синтаксис, за винятком явних друкарських помилок.

Старі кириличні літери «і», «ѣ», «ѳ» замінені відповідно літерами «и», «е» та «ф». Твердий знак наприкінці слів опущено.

Коли всі виявлені матеріали «Одеського Вісника», які стосуються Бердянська, були зведені в один файл, стало очевидним, що вони не вмістяться не те що в одну, але і в дві книги. Тож публікації за хронологією поділено на три частини, що і відбито в назвах книг, до яких вони увійшли: «Юне місто». Літопис історії Бердянська очима кореспондентів «Одеського Вісника» (1827–1860 рр.); «Кращий порт Азовського моря». Літопис історії Бердянська очима кореспондентів «Одеського Вісника» (1861–1875 рр.); «Повітова столиця». Літопис історії Бердянська очима кореспондентів «Одеського Вісника» (1876–1893 рр.). Перша частина назви кожної книги є цитатою, взятою з самих газетних публікацій. Причому кожна з характеристик – «Юне місто», «Кращий порт Азовського моря», «Повітова столиця» – неодноразово використовувалась по відношенню до Бердянська кореспондентами газети і може вважатись знаковою для кожного з виокремлених періодів. Ідентичність же других частин назв трьох книг обумовлена необхідністю підкреслити належність їхніх матеріалів до єдиного джерельного комплексу.

При всій умовності періодизації, при визначенні хронологічних меж кожної книги було враховано одразу кілька чинників. Перший – знакові зміни, що мали місце в цілому в Російській імперії і на півдні України зокрема. Йдеться, насамперед, про зміни, пов'язані з модернізацією і проведенням так званих «великих реформ» 1860–1870-х рр. Другий чинник – особливості розвитку самого Бердянська на кожному з визначених етапів. І, нарешті, чинник третій – етапність розвитку преси Російської імперії. Згадаймо, що авторитетні російські джерелознавці щодо цієї етапності зазначають: «С начала XIX в. стали бурно развиваться как газетная, так и журнальная периодика, но преобладала все-таки журнальная. В 60-е годы существенно изменились как журнальное, так и, особенно, газетное дело, и в 70-е годы газетная периодика начала преобладать над журнальной, что знаменовало начало нового этапа развития этого вида исторических источников» [1].

Аби археографічна культура кожної книги мала належний рівень, публікації супроводжуються науково-довідковим апаратом, який включає

коментарі, словники застарілих та рідковживаних слів, іменні та географічні покажчики, списки скорочень. Причому в кожному випадку всі згадані частини науково-довідкового апарату складались індивідуально, відповідно до текстів того чи іншого тому, і не дублюють одна одну.

Звісно, найбільш копіткою виявилась підготовка коментарів. Аби провести хоча б часткову верифікацію інформації, поданої в «Одеському Віснику», була проведена евристична робота в Державному архіві Одеської області, Державному архіві в Автономній Республіці Крим, Державному архіві Запорізької області, в Петербурзьких архівах. Крім того, опрацьовувались документи «Полного собрания законов Российской империи», матеріали ряду довідкових видань XIX ст., видань Бердянського повітового земства тощо.

На завершальному етапі до участі в проекті були запрошені вищі навчальні заклади – партнери Бердянського державного педагогічного університету: Ростовський педагогічний інститут Південного Федерального університету, Таганрозький державний педагогічний інститут, Невинномиський державний гуманітарно-технічний інститут. Їх науковцям (професору Р.М. Ситько, доцентам О.О. Волвенку, Ж.А. Абрековій) була надана можливість взяти участь у написанні вступних статей до трьох томів. По-перше, оскільки всі міста, в яких розташовані згадані навчальні установи, у XIX ст. належали до регіону «Південної Росії» і мали давні зв'язки із Бердянськом, а Ростов-на-Дону і Таганрог – конкурували з ним за першість на Азовському морі. По-друге – аби бердянці переконалися, що, здавалось би, вузькокраєзнавчі, локальні проблеми історії Бердянська можуть бути цікавими і далеко за межами цього приморського міста. Нарешті, по-третє, аби ще раз підкреслити невичерпні інформативні можливості опублікованих джерел: кожен, залежно від своїх світоглядних імперативів, політичної чи іншої заангажованості, рівня професіоналізму, особистих уподобань, життєвого досвіду, врешті-решт, залежно від часу, витраченого на написання статті, може акцентувати увагу на тих аспектах, які ближче саме йому (їй), зробити висновки, які, виходячи далеко за межі запропонованої проблематики, можуть викликати заперечення, що будуть базуватись на тих самих джерелах.

Паралельно з роботою над підготовкою оригінал-макетів розгорталась подія навколо питання фінансування цих публікацій, передбачених «Цільовою програмою з наукового дослідження історії міста Бердянська». У березні 2007 р. при виконавчому комітеті Бердянської міської ради було створено Координаційну раду з питань охорони історико-культурної спадщини, краєзнавства, взаємодії музеїв, істориків-науковців, краєзнавців, учбових закладів міста. У затвердженому рішенні Бердянського виконкому Положенні про цю раду декларувалось, що вона і створюється, зокрема, задля «розширення можливостей для наукового вивчення» історії Бердянська. До складу ради був запрошений і я. Публікація книг, передбачених цільовою програмою, викликала жваве обговорення членами

Координаційної ради. Не заглиблюючись у деталі, обмежусь констатацією того, що бюрократична тяганина забрала чимало часу і порядком попсувала наші нерви, втім, справа була-таки доведена до кінця – всі три книги побачили світ [2; 3; 4].

Наприкінці зверну увагу на мотиви такого докладного опису історії підготовки цих книг, фіксації етапів досить тривалого пройденого шляху. Це – не лише бажання саморефлексії упорядника, його певна ностальгія за «славними часами» напруженої, а головне, плідної праці в архівах, бібліотеках або у своєму кабінеті. Не лише цілком природне бажання віддати моральні борги тим, хто був так чи інакше залучений до реалізації проекту. Набагато важливішим є те, що викладення самим автором чи упорядником мотивації, з якої він звернувся до вивчення певної проблеми, опис етапів та інструментарію цього вивчення дозволяють читачеві більш адекватно сприймати книги, а науковцям – ознайомитись з чужим досвідом підготовки археографічного видання з локальної історії.

Джерела та література

1. Данилевский И.Н., Кабанов В.В., Медушевская О.М., Румянцева М.Ф. Источниковедение. Теория. История. Метод. Источники российской истории. – М.: РГГУ, 2000. – С. 453.
2. «Кращий порт Азовського моря». Літопис історії Бердянська очима кореспондентів «Одеського Вісника» (1861 – 1875 рр.) // Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константінова. – Бердянськ – Таганрог: РА «Тандем – У», 2007. – 402 с.
3. «Повітова столиця». Літопис історії Бердянська очима кореспондентів «Одеського Вісника» (1876 – 1893 рр.) // Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константінова. – Бердянськ – Невинномиськ: РА «Тандем – У», 2007. – 380 с.
4. «Юне місто». Літопис історії Бердянська очима кореспондентів «Одеського Вісника» (1827 – 1860 рр.) // Упорядники: І.І. Лиман, А.М. Піменов. – Бердянськ – Ростов-на-Дону: РА «Тандем – У», 2007. – 358 с.

Annotation

The author of the article describes his own experience in writing three-volume archeographical edition, which consists of more than 500 articles about Berdyansk, published in the newspaper “Odes’kyi Visnyk” in 1827 – 1893 years. Attention is paid to organizational, heuristic, archeographical and others aspects of the work.